

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А. С. МАКАРЕНКА

ЄВТУШЕНКО ЄВГЕН ГРИГОРОВИЧ

УДК 378.4.091.2.12/.013:796(477),,1944/1991”(043.3)

**РОЗВИТОК ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА СПОРТУ У
ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ
(1944–1991 рр.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Суми – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Бугрій Володимир Станіславович,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
завідувач кафедри історії України.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Ткаченко Андрій Володимирович,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
завідувач кафедри педагогічної майстерності
та менеджменту імені І. А. Зязюна;

кандидат педагогічних наук
Долгова Наталія Олександрівна,
Сумський державний університет,
доцент кафедри фізичного виховання
і спорту.

Захист відбудеться 27 квітня 2018 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.053.01 у Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка за адресою: 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, ауд. 214.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (40002, м. Суми, вул. Роменська, 87).

Автореферат розіслано 27 березня 2018 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Козлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність дослідження. Вектором розвитку сучасної української освіти є інтеграція у загальноєвропейський простір. Шлях перетворень передбачає неперервну модернізацію освітнього процесу, інтенсифікацію розумової діяльності студента. Тому на фізичне виховання і спорт у вищих навчальних закладах покладено вирішення важливого соціального замовлення – сприяти зміцненню здоров'я, підвищенню працездатності і активності студентів, зростанню їх спортивної майстерності, розширенню комунікабельності студентських колективів. Вказані завдання відображені у нормативних документах нашої держави: законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про фізичну культуру і спорт», Державній національній програмі «Освіта: Україна XXI ст.», Державній програмі розвитку фізичної культури і спорту в Україні.

У процесі фізичного виховання у ВНЗ відбувається вплив на студентів не лише в аспекті розвитку фізичних якостей, формування рухових навичок, а й у вихованні характеру, наполегливості, сміливості, соціальної активності, патріотизму. Для студентів педагогічних ВНЗ фізичне виховання і спорт дають можливість формувати цілу низку необхідних професійно-прикладних якостей.

Продуктивний досвід фізичного виховання, розвитку спорту було накопичено вищими педагогічними навчальними закладами України у другій половині ХХ ст. Критичний аналіз такого досвіду допоможе, з одного боку, використати кращі здобутки, напрацьовані в минулі десятиріччя, а з іншого – уникнути багатьох помилок у перебудові вищої освіти в сучасних умовах.

Протягом останнього десятиліття значно зросла кількість наукових праць методологічного, педагогічного, психологічного, методичного характеру, присвячених фізичному вихованню студентської молоді. Так, студентському спортивному руху, модернізації фізичного виховання в університетській освіті присвячено дослідження О. Вацеби, Н. Долгової, В. Золочевського, С. Степанюк та ін. Зміст фізичного виховання у вищих навчальних закладах аналізували Н. Деделюк, М. Зубалій, С. Козіброцький, Т. Кравчук, В. Тарасюк та ін. Теорію та практику фізичного виховання і спорту у закладах освіти різного рівня розглядали С. Бугрій, М. Крук, Т. Пантюк, О. Півень, І. Рошцін, С. Степанюк, Г. Шепеленко та ін. Разом з тим констатуємо, що проблеми фізичного виховання у педагогічних ВНЗ другої половини ХХ ст. досліджено неповною мірою. На сьогодні залишаються неподоланими суперечності між:

- соціальним замовленням щодо збереження здоров'я, розвитку фізичних якостей майбутніх учителів та недостатнім рівнем теоретичного аналізу проблем фізичного виховання і спорту у ВНЗ;

- чітким законодавчо визначеним статусом фізичного виховання і спорту у сучасній вищій освіті України та фрагментарністю історико-педагогічних знань стосовно розвитку нормативно-правової та структурно-змістової бази фізичного виховання студентів у вищих педагогічних навчальних закладах України попереднього історичного етапу;

– необхідністю розбудови ефективної системи фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах сучасної України та недостатнім рівнем актуалізації позитивного практичного досвіду другої половини ХХ ст. у досліджуваній сфері.

Отже, актуальність проблеми, об'єктивна потреба її подальшої розробки в сучасних умовах та відсутність спеціальних цілісних праць з досліджуваної проблеми й зумовили вибір теми **«Розвиток фізичного виховання та спорту у вищих педагогічних навчальних закладах України (1944–1991 рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах комплексного дослідження кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка «Інноваційні підходи до управління якістю освіти» (реєстраційний номер 0113U004660).

Тему дисертації затверджено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 6 від 23.12.2013 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою із координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук НАПН України (протокол № 7 від 30.09.2014 р.).

Мета дослідження – з'ясувати особливості розвитку теоретичних, нормативно-правових, змістових, структурних та організаційних засад, кадрового, науково-методичного та матеріального забезпечення фізичного виховання і спортивної підготовки студентів нефізкультурних спеціальностей у вищих педагогічних навчальних закладах України у 1944–1991 рр.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**.

1. Схарактеризувати історіографію, джерельну базу та виокремити етапи розвитку досліджуваного явища.

2. Висвітлити сутність фізичного виховання і спорту в системі вищої освіти як науково-педагогічної проблеми.

3. Визначити особливості розвитку нормативно-правових, структурних та змістових засад фізичного виховання студентів у вищих педагогічних навчальних закладах України у 1944–1991 рр.

4. Виявити зміни в організації навчальної та позанавчальної роботи з фізичного виховання і спортивної підготовки студентів нефізкультурних спеціальностей у педагогічних ВНЗ України у досліджуваний період.

5. Схарактеризувати діяльність кафедр фізичного виховання щодо кадрового, науково-методичного та матеріального забезпечення фізичного виховання і спортивної підготовки студентів нефізкультурних спеціальностей педагогічних ВНЗ України у 1944–1991 рр.

Об'єкт дослідження – фізичне виховання та спорт в системі вищої педагогічної освіти України.

Предмет дослідження – розвиток фізичного виховання та спортивної підготовки студентів нефізкультурних спеціальностей у вищих педагогічних навчальних закладах України у 1944–1991 рр.

Хронологічні межі дослідження охоплюють часовий проміжок з 1944 по 1991 роки. *Нижня межа* пов'язана з відновленням роботи вищих педагогічних навчальних закладів на всій території України після звільнення від німецько-нацистських окупантів. *Верхня межа* обумовлюється відновленням державної незалежності України і пов'язаними з цим суттєвими змінами в системі фізичного виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Територіальні межі дослідження охоплюють українські землі, що входили до УРСР відповідно до адміністративно-територіального поділу досліджуваного періоду.

Методологічну основу дослідження становлять загальні основи теорії наукового пізнання, діалектичні принципи взаємозв'язку і взаємообумовленості явищ, науковості, історизму, об'єктивності і системності, єдності теорії і практики, національних і загальнолюдських цінностей. Основоположними у роботі стали системний, хронологічний та тематичний підходи до вивчення фізичного виховання та спорту у вищих педагогічних навчальних закладах України, які дають можливість цілісно розглядати розвиток компонентів предмету дослідження під впливом широкої сукупності зовнішніх та внутрішніх чинників.

Теоретичну основу дослідження становлять:

– концептуальні положення методології сучасної вітчизняної історико-педагогічної науки (О. Антонова, Л. Березівська, В. Бугрій, Л. Ваховський, Л. Вовк, Б. Год, Н. Гупан, Н. Дічек, М. Євтух, С. Золотухіна, О. Козлова, В. Курило, О. Михайличенко, Г. Ніколаї, А. Сбруєва, О. Сухомлинська, А. Ткаченко та ін.);

– ідеї та погляди українських освітніх діячів досліджуваного періоду щодо розвитку фізичного виховання та спорту у вищих навчальних закладах (М. Бака, О. Вацеба, Е. Вільчковський, М. Козленко, В. Лях, В. Платонов, С. Цвек та ін.);

– теоретичні основи сучасних вітчизняних досліджень у галузі фізичного виховання та спорту у вищих педагогічних навчальних закладах (Т. Круцевич, Ю. Лянной, О. Міхєєнко, В. Папуша, Л. Сущенко, А. Ткаченко, А. Цьось, Б. Шиян та ін.).

Дослідження здійснювалося на основі використання комплексу **методів: загальнонаукових** (аналіз, синтез, аналогія, порівняння, узагальнення), які застосовувалися для опрацювання історичної, філософської, психолого-педагогічної літератури, законодавчих актів, архівних документів з досліджуваної проблеми, та **конкретнонаукових** (*термінологічного аналізу* – використовувався при визначенні базових понять наукового пошуку; *проблемно-генетичний* – застосований для відтворення процесу розвитку фізичного виховання у педагогічних ВНЗ та конструювання структури дисертаційної роботи; *історико-хронологічний* – дозволив виокремити етапи розвитку фізичного виховання та спорту у педагогічних ВНЗ України протягом досліджуваного періоду; *порівняльно-зіставний* – застосовувався з метою окреслення нормативно-правових, змістових та структурних аспектів досліджуваного освітнього процесу; *структурно-функціональний* – став

основою для визначення та характеристики організаційних засад навчальної та позанавчальної роботи з фізичного виховання і спортивної підготовки студентів, кадрового, науково-методичного та матеріального забезпечення фізичного виховання та спорту у педагогічних ВНЗ).

Джерельну базу дослідження становлять такі групи джерел:

- опубліковані нормативно-правові документи (збірники нормативних актів, положення та навчальні програми з фізичного виховання для студентів педагогічних ВНЗ);

- опубліковані нарративні джерела (наукові та навчально-методичні праці, матеріали науково-практичних конференцій з проблем фізичного виховання студентської молоді);

- архівні матеріали (фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Сумської області, Державного архіву Харківської області).

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що *вперше* у вітчизняній історико-педагогічній науці було з'ясовано особливості розвитку нормативно-правових, змістових, структурних, організаційних засад, кадрового, науково-методичного та матеріального забезпечення фізичного виховання і спортивної підготовки студентів нефізкультурних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів України у 1944–1991 рр., зокрема: систематизовано історіографічну (за тематичним та хронологічним підходом) та джерельну (за ступенем опрацювання носіїв інформації) базу; обґрунтовано етапи розвитку фізичного виховання та спорту у вищих педагогічних навчальних закладах України в досліджуваній період (перший (1944–1947 рр.) – військової фізичної підготовки, другий (1948–1958 рр.) – спортивної фізичної підготовки, третій (1959–1984 рр.) – загальної фізичної підготовки, четвертий (1985–1991 рр.) – оздоровчо-орієнтованої фізичної підготовки). Виокремлено та схарактеризовано напрями досліджень фізичного виховання і спорту в системі вищої освіти (обґрунтування значення фізичного виховання для розвитку особистості; організаційні засади фізичної підготовки студентів на основі спортивно-тренувального процесу; соціально-психологічні та медико-біологічні засади фізичного виховання і спорту; фізкультурно-оздоровчі засади фізичного виховання; організаційно-правові засади фізичного виховання студентів). Визначено особливості розвитку нормативно-правових засад (сукупність законів та підзаконних актів), структурних та змістових засад навчальної та позанавчальної роботи (спрямування фізичної підготовки, рівень фізичного навантаження, обсяг годин обов'язкових та факультативних курсів) з фізичного виховання та спорту у педагогічних ВНЗ України в досліджуваній період. Схарактеризовано особливості діяльності кафедр фізичного виховання щодо кадрового, науково-методичного, матеріального забезпечення фізичного виховання та спортивної підготовки студентів педагогічних ВНЗ України у 1944–1991 рр.

Уточнено й конкретизовано понятійний апарат дослідження («фізична культура», «фізичне виховання», «спорт», «фізична справа», «фізичне

навантаження», «фізична підготовка», «загальна фізична підготовка», «фізичний розвиток»).

Подальшого розвитку дістали знання про наукову спадщину українських науковців та освітніх діячів зазначеного періоду, пов'язану з питаннями фізичного виховання молоді.

До наукового обігу було введено 36 раніше не опублікованих архівних справ, а також маловідомі джерела, пов'язані з проблемою дослідження.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що його результати та висновки, які стосуються аналізу історіографії, джерельної бази, розкриття сутності фізичного виховання і спорту в системі вищої освіти, з'ясування особливостей формування нормативно-правової бази та структурно-змістових засад фізичного виховання у педагогічних ВНЗ, виявлення змін в організації та умовах фізичного виховання і спортивної підготовки студентів було використано у навчально-виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів, при підвищенні кваліфікації учителів в обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти. Представлені у дослідженні теоретичні та фактичні матеріали залучалися при викладанні курсів «Історія педагогіки», «Історія фізичної культури». Джерельна база дослідження може стати в нагоді при проведенні наукових розвідок з історії освіти, історії фізичного виховання, методики навчання за видами спорту.

Впровадження отриманих результатів дослідження здійснено в освітній процес Криворізького державного педагогічного університету (довідка № 09/1-556/3 від 20.09.2017 р.), Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (довідка № 3028/01-55/61 від 26.09.2017 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 2177 від 18.10.2017 р.), Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 685 від 04.10.2017 р.).

Апробація отриманих результатів дослідження здійснювалася на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Актуальні питання освіти і науки» (Харків, 2015), «Сучасна освіта і наука в Україні: традиції та інновації» (Одеса, 2015), «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» (Суми, 2016), «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін» (Суми, 2016), «Актуальні питання освіти і науки» (Харків, 2017) та *всукраїнських* – «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (Переяслав-Хмельницький, 2015), «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (Суми, 2016), «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (Суми, 2017).

Публікації. Основні положення і результати дослідження відображено в 12 одноосібних публікаціях автора, із них: 6 статей у наукових фахових виданнях України, 2 – у закордонних виданнях, 4 публікації у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (334 найменування, з них 88 архівних матеріалів) та 12 додатків. Повний обсяг тексту дисертації становить 250 сторінок, основний зміст викладено на 187 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, хронологічні та територіальні межі, методологічні й теоретичні основи роботи; з'ясовано методи дослідження; схарактеризовано джерельну базу роботи; розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів дослідження; подано інформацію про апробацію результатів наукового пошуку, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі **«Теоретичні засади фізичного виховання та спорту у вищих педагогічних навчальних закладах України»** здійснено аналіз історіографії та джерельної бази дослідження, виокремлено етапи розвитку фізичного виховання та спорту у вищих педагогічних навчальних закладах України (1944–1991 рр.), представлено теоретико-методологічні підходи до розгляду проблеми.

На основі застосування загальнонаукових методів історіографічну базу дисертації структуровано за трьома групами відповідно до ступеня її близькості до предмету дослідження. До першої групи увійшли узагальнюючі праці, у яких розкрито процес розбудови фізичної культури, фізичного виховання, спорту в Україні та СРСР. У працях означеної групи подано загальну характеристику фізкультурно-спортивного руху, етапи та особливості його розвитку, у контексті яких відбувався розвиток фізичного виховання і спорту у вищих педагогічних навчальних закладах України. Другу групу праць склали праці, у яких розглянуто шлях становлення і розвитку фізичного виховання та спорту у системі освіти. Завдяки аналізу означених праць стало можливим усвідомлення процесу формування умов, засобів, форм і методів фізкультурної роботи з учнівською та студентською молоддю. Третю групу праць склали дослідження, які безпосередньо присвячені розвитку фізичного виховання і спорту у вищих педагогічних навчальних закладах України.

За хронологічним критерієм історіографію дослідження структуровано на видання радянської доби та періоду незалежності України. Виявлено, що питання фізичного виховання та спорту у вищих педагогічних навчальних закладах України порушувалися поверхово, загальний стан наукової розробки теми залишається незадовільним і потребує спеціальних досліджень.

Використання загальнонаукових методів дало можливість систематизувати джерельну базу та провести її аналіз як цілісної інформаційної системи. За домінуючою ознакою (ступінь опрацювання носіїв інформації) масив джерел було поділено на такі групи: 1) опубліковані нормативно-правові документи, 2) опубліковані наративні джерела, 3) архівні матеріали. Перша група джерел є визначальною для з'ясування змін у партійно-державній стратегії у галузі фізичного виховання молоді, змісті та структурі фізичного

виховання. Друга група джерел дозволяє скласти уявлення про умови, форми, методи формування фізичної культури у студентському середовищі, організацію навчальних занять та позанавчальних заходів, підготовку студентів-спортсменів у досліджуваній період. Третя група джерел здебільшого є носієм первинної інформації, яка допомагає встановити та суттєво деталізувати досліджувані факти і явища. У дисертації опрацьовано 88 справ архівних фондів, із яких 36 – вперше уведено до наукового обігу. Проведений пошук та аналіз джерельної бази дає підстави стверджувати, що вона є достатньо широкою та різноманітною і дозволяє об'єктивно відтворювати досліджувану історико-педагогічну дійсність.

На основі історико-хронологічного методу здійснено періодизацію процесу розвитку фізичного виховання та спорту у вищих педагогічних навчальних закладах України 1944–1991 рр. Критеріями періодизації стали якісні зміни у нормативно-правових засадах, змісті, організації навчальної та позанавчальної роботи, кадровому, науково-методичному та матеріальному забезпеченні фізичного виховання і спортивної підготовки студентів. Каталізатором цих змін виступали зовнішні (соціально-політичні, ідеологічні) та внутрішні (властиві педагогічній галузі) чинники.

Відповідно до зазначених критеріїв та в залежності від прикладного спрямування нами виокремлено такі етапи розвитку фізичного виховання та спорту у педагогічних ВНЗ України у досліджуваній період:

- перший (1944–1947 рр.) – військової фізичної підготовки, спрямованої на оволодіння та вдосконалення військово-прикладними руховими навичками з метою підготовки до оборони батьківщини та продуктивної праці;
- другий (1948–1958 рр.) – спортивної підготовки, спрямованої на спеціалізацію студентів за видами спорту з метою підвищення їх спортивної майстерності, досягнення високих спортивних результатів на основі регулярних, інтенсивних тренувань і участі в змаганнях;
- третій (1959–1984 рр.) – загальної фізичної підготовки, що включала оздоровлення, освіту, спортивне вдосконалення та професійно-прикладну фізичну підготовку і розглядалася як передумова успішної самореалізації в обраній діяльності;
- четвертий (1985–1991 рр.) – оздоровчо-орієнтованої фізичної підготовки, спрямованої на збереження, зміцнення і покращення стану здоров'я студентів з урахуванням їх особистих інтересів, фізичних та фінансових можливостей.

Використання загальнонаукових методів дало можливість встановити рівень розробленості теоретичних засад фізичного виховання, усвідомити, які саме проблеми фізичної культури в різні роки викликали найбільший інтерес серед науковців. Досліджені джерела, присвячені даній проблемі за її тематикою поділено на такі групи: 1) праці розробників теорії фізичного виховання, присвячені обґрунтуванню значення фізичного виховання для розвитку особистості; 2) праці, в яких розглядалися організаційні засади фізичної підготовки студентів на основі спортивно-тренувального процесу;

3) праці, які стосувалися соціально-психологічних та медико-біологічних засад фізичного виховання і спорту; 4) праці, у яких досліджувалося фізкультурно-оздоровче спрямування фізичного виховання; 5) праці, присвячені висвітленню організаційно-правових засад фізичного виховання студентів. З'ясовано, що у представлених групах праць специфіка фізичного виховання майбутніх педагогів знаходила своє втілення при аналізі особливостей формування тих умінь і якостей, що були необхідними у професійній діяльності (зокрема, таких організаторських та інструкторських навичок, як: складання плану спортивно-оздоровчої роботи; підготовка учнів до участі у змаганнях на першість класу, школи; проведення фізкультурно-оздоровчих заходів у режимі навчального дня; контроль за гігієнічним станом приміщень, поставою дітей; популяризація серед учнів та батьків здорового способу життя).

Застосування методу термінологічного аналізу дозволило встановити, що науково-педагогічній спільноті так і не вдалося сформувати єдиний підхід щодо використання вихідних термінів нашого дослідження: «фізична культура», «фізичне виховання», «спорт». Разом з тим, ознайомлення з визначеннями ключових та інших термінів («фізична вправа», «фізичне навантаження», «фізична підготовка», «загальна фізична підготовка», «фізичний розвиток») дало нам можливість сформулювати власне розуміння поняття «розвиток фізичного виховання та спорту у вищих педагогічних навчальних закладах». На нашу думку, це розгорнутий у часі процес змін у нормативно-правових, змістових, структурних, організаційних, кадрових, науково-методичних засадах та навчально-тренувальних умовах фізичного виховання з метою вирішення прикладних завдань (військової, спортивної, оздоровчої, професійної фізичної підготовки студентів педагогічних ВНЗ).

Отже, комплексний аналіз історіографії та джерельної бази дозволив з'ясувати стан наукової розробленості проблеми, оцінити повноту та репрезентативність джерел, здійснити періодизацію розвитку фізичного виховання та спорту у вищих педагогічних навчальних закладах України у 1944–1991 рр.

У другому розділі **«Розвиток нормативно-правових, змістових та структурних засад фізичного виховання і спортивної підготовки студентів нефізкультурних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів України у 1944–1991 рр.»** схарактеризовано нормативно-правову базу, зміст та структуру навчальних програм і планів з фізичного виховання студентів нефізкультурних спеціальностей педагогічних ВНЗ України досліджуваного періоду.

На основі загальнонаукових та історико-хронологічного методів з'ясовано, що нормативно-правову базу фізичного виховання студентів у вищих педагогічних навчальних закладах України протягом досліджуваного періоду становили закони та підзаконні акти. У законах встановлювалися найважливіші норми та юридичні основи організації фізичної культури в СРСР та УРСР. Серед підзаконних актів особливе місце займали постанови ЦК КПРС (до 1952 р. ВКП(б)), ЦК КПУ (до 1952 р. КП(б)У), Ради Міністрів

СРСР та Ради Міністрів УРСР. Означені документи були прямими директивами для педагогічних інститутів щодо фізичної підготовки студентів. Порядок реалізації директив регулювався нормативними актами міністерств СРСР і Української РСР у формі наказів та інструкцій. Наступне за ієрархією місце мали постанови спеціальних державних органів (відповідальних за фізичну культуру в державі), які носили функціональний характер і стосувалися управління фізичним вихованням у педагогічних ВНЗ.

Доведено, що стратегія прийняття документів не була сталою і змінювалася під впливом політичних, соціальних та економічних чинників. Нормативно-правові акти визначали мету, структуру педагогічної освіти, принципи та управлінську модель фізичного виховання студентської молоді.

З'ясовано, що на першому етапі розвитку досліджуваного явища (1944–1947 рр.) педагогічна освіта в Україні була представлена трьома типами навчальних закладів: самостійними учительськими інститутами, учительськими інститутами при педагогічних інститутах, педагогічними інститутами. Згідно з нормативними документами фізичне виховання у них мало на меті сприяти, перш за все, військовій підготовці молоді. Найважливішими підзаконними актами, що закріплювали таке спрямування фізичного розвитку студентів, були постанови ЦК КП(б)У «Про стан фізкультурної і спортивної роботи в Українській РСР» (1946 р.) та «Про покращення якості військової і фізичної підготовки студентів вищих навчальних закладів Української РСР» (1947 р.). Протягом 1944–1947 рр. продовжувала діяти довоєнна централізована модель управління фізичною культурою, керівництво та контроль за якою було покладено на Всесоюзний комітет з фізичної культури і спорту. Виходячи з окреслених у нормативних документах мети та спрямування фізичного виховання, визначалися його загальні принципи. На даному етапі діяв принцип зв'язку фізичного виховання з військовою та трудовою підготовкою студентської молоді.

Аргументовано, що на другому етапі (1948–1958 рр.) нормативно-правове регулювання фізичного виховання студентської молоді набуло нових цільових орієнтирів. Основою завданням системи фізичного виховання студентської молоді став пошук та підготовка обдарованих атлетів, які були б здатні здобувати перемоги на світових змаганнях найвищого рівня. Такі стратегічні цілі було закріплено у постановах ЦК ВКП(б) «Про розвиток масового фізкультурного руху та зростання майстерності радянських спортсменів» (1948 р.) та ЦК КП(б)У «Про подальший розвиток фізичної культури і спорту в Українській РСР» (1949 р.), наказі Міністерства освіти УРСР «Про поліпшення фізичного виховання учнів шкіл і студентів педагогічних ВНЗ Української РСР» (1950 р.), «Положенні про фізичне виховання студентів у вищих навчальних закладах» (1948 р.). Протягом 50-х рр. відбулася реорганізація педагогічних навчальних закладів України, змін зазнала і модель управління фізичною культурою. Виявлено, що у 1957 р. усі студенти та викладачі ВНЗ України (у тому числі й педагогічних) були об'єднані в єдине спортивне товариство «Буревісник». Визначено, що на

даному етапі загальним принципом фізичного виховання студентської молоді стало спортивне вдосконалення.

Виявлено, що на третьому етапі (1959–1984 рр.) замість пошуку та підготовки окремих обдарованих атлетів реалізовувалася програма масового залучення молоді до фізичної культури. Нове бачення ролі фізичної культури в житті радянського суспільства вперше було відображено у постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про керівництво фізичною культурою і спортом» (1959 р.). Концепція масовості фізичного виховання у системі освіти поєднувалася з концепцією гармонійного розвитку людини, задекларованою в «Законі про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958 р.). У подальшому ідея масовості фізичного виховання була поглиблена ідеєю надання фізичній культурі всенародного характеру. Основні її положення містилися у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи подальшого розвитку фізичної культури і спорту» (1966 р.). З'ясовано, що визначені пріоритети отримували нормативно-правову підтримку і в наступні десятиліття (постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР 1981 р. «Про подальший підйом масовості фізичної культури і спорту»). У дисертації показано, що на основі партійно-державних документів протягом 60 – першої половини 80-х рр. відбулася стабілізація мережі вищих педагогічних навчальних закладів в Україні, тривали спроби вдосконалення управлінської моделі фізичного виховання і спорту. Виявлено, що переорієнтація на масовість фізичної культури змінила загальний принцип державної політики у галузі фізичного виховання молоді. На цьому етапі вона будувалася на засадах всебічного та гармонійного розвитку особистості.

Визначено, що на четвертому етапі (1985–1991 рр.) в черговий раз відбувся перегляд цільових орієнтирів у фізичному вихованні молоді. Замість масовості, що передбачала обов'язкове залучення студентів до загальної фізичної підготовки, здійснювалися спроби перетворити заняття фізичними вправами у повсякденну потребу особистості зберігати і зміцнювати своє здоров'я. З цією метою було прийнято ряд документів, спрямованих на розвиток оздоровчо-орієнтованої фізичної підготовки у ВНЗ, поліпшення матеріальної бази фізичної культури. Затвердження XXVII з'їздом КПРС «Основних напрямів економічного і соціального розвитку СРСР на 1986 – 1990 рр. і на період до 2000 р.» та Радою Міністрів СРСР «Положення про фізкультурно-оздоровчі групи, утворювані на принципах самоокупності» поклало початок новому явищу в радянському фізичному вихованні – запровадженню платних спортивно-оздоровчих послуг. Загальним принципом фізичного виховання студентів ВНЗ на даному етапі був принцип оздоровчої спрямованості.

Застосування загальнонаукових та порівняльно-зіставного методів дозволило виявити, що під впливом соціально-політичних, ідеологічних та педагогічних чинників відбувався розвиток змісту фізичного виховання у педагогічних ВНЗ. Носіями змісту виступали єдині навчальні програми. Нові варіанти програм для педагогічних ВНЗ вводилися в дію у 1948, 1953, 1956, 1963, 1975, 1987 та 1989 рр. Виявлено, що протягом усього досліджуваного

періоду програми з фізичного виховання поєднували у собі лише два незмінних змістових компоненти: теоретичну і практичну частини. У той же час постійних змін зазнавала змістова спрямованість фізичного виховання: у перші повоєнні роки переважала військова підготовка; протягом 50-х рр. – спортивна; із 60-х рр. розпочалося поєднання освітньо-оздоровчого, спортивного та професійно-прикладного спрямування фізичної підготовки студентів; із середини 80-х рр. акцент у спрямованості змісту фізичного виховання молоді почав зміщуватися на вирішення оздоровчих завдань. Збільшувалася кількість критеріїв диференціації змісту за рівнем фізичного навантаження. У перші повоєнні роки такими критеріями були стать та стан здоров'я студентів, у 50-х рр. до них було додано рівень фізичної підготовки та спортивна кваліфікація. Доведено, що диференціація фізичного навантаження дозволяла вирішувати завдання оздоровлення та фізичної реабілітації (спеціальне відділення), оволодіння технікою фізичних вправ (підготовче відділення), засвоєння умінь та формування якостей, властивих певному виду спорту (спортивне відділення). З'ясовано, що в основу змісту фізичного виховання протягом досліджуваного періоду було покладено комплекс ГПО.

Структурно-функціональний аналіз програм та навчальних планів педагогічних ВНЗ України дозволив виявити, що за своєю структурою фізичне виховання у навчальному процесі складалося із обов'язкового та факультативного курсів. Протягом досліджуваного періоду змінювався обсяг годин на них з метою знаходження найбільш оптимального вирішення завдань освітньої, загально-фізичної, спортивної та професійно-прикладної підготовки.

Використання порівняльно-зіставного методу дало можливість встановити, що розвитку нормативної бази, змісту та структури фізичного виховання та спорту у педагогічних ВНЗ протягом досліджуваного періоду були властиві такі тенденції: 1) підпорядкування стратегічним ідеологічним цілям радянської держави; 2) збереження цілісності нормативної бази, у якій правові акти різних рівнів взаємодоповнювали один одного; 3) декларативність партійно-державних документів та слабка реалізація прийнятих рішень; 4) систематичні зміни у спрямуванні змісту фізичної підготовки; 5) корегування обсягу обов'язкових та факультативних занять з метою знаходження найбільш оптимального вирішення завдань оздоровчої, загально-фізичної, спортивної та професійно-прикладної підготовки.

Отже, з'ясовано динаміку розвитку нормативної бази, змісту та структури фізичного виховання студентів нефізкультурних спеціальностей у педагогічних ВНЗ, виявлено принципи, тенденції та прикладну спрямованість фізичної підготовки студентів на різних етапах досліджуваного періоду.

У третьому розділі **«Розвиток організаційних основ, кадрового, науково-методичного, матеріального забезпечення фізичного виховання та спортивної підготовки студентів нефізкультурних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів України у 1944–1991 рр.»** схарактеризовано особливості розвитку видів, форм і методів навчального процесу, позанавчальної оздоровчої та спортивної роботи, діяльність кафедр

фізичного виховання щодо кадрового, науково-методичного та матеріального забезпечення фізичного виховання і спортивної підготовки студентів нефізкультурних спеціальностей у педагогічних ВНЗ України.

Застосування структурно-функціонального методу дало можливість з'ясувати, що на першому етапі (1944–1947 рр.) використовувалися такі види навчального процесу, як обов'язкові та контрольні заняття. Обов'язкові навчальні заняття вносилися до планів усіх нефізкультурних спеціальностей. Офіційно їх назвою, що була закріплена у нормативних документах, був «урок». Уроки поділялися на теоретичні і практичні. Теоретичні уроки проводилися у формі лекцій, які за своїм змістом відповідали теоретичному розділу програми. На практичних уроках студенти оволодівали руховими навичками відповідно до практичного розділу програми. Контрольні заняття включали поточний та підсумковий контроль. Поточний контроль здійснювався у формі вправ для діагностування військової підготовки. Підсумковий контроль проводився у формі заліку та екзамену.

З'ясовано, що основною формою позанавчальної роботи з фізичного виховання студентів нефізкультурних спеціальностей були гуртки, у яких велася загальна та військова підготовка, проводилися тренування у складанні норм ГПО. Найбільш підготовлені студенти залучалися до такої форми позанавчальної роботи з фізичного виховання, як змагання. У перші повоєнні роки у педагогічних ВНЗ проводилися змагання з військово-прикладних видів (марш-кидки, подолання перешкод, лижні кроси) та у виконанні нормативів ГПО.

Відновлення фізичного виховання у педагогічних ВНЗ України у повоєнний період відбувалося під безпосереднім керівництвом кафедр військово-фізкультурної підготовки. Викладачами кафедр в основному були військові без фахової фізкультурної підготовки, що негативно впливало на рівень фізичного виховання. Заняття проводилися у складних матеріально-технічних умовах – за відсутності стадіонів, спортивних залів та інвентарю.

На другому етапі (1948–1958 рр.) у навчальному процесі окрім обов'язкових та контрольних з'являються нові види навчальних занять – факультативні та додаткові. Метою факультативних занять було вдосконалення умінь та навичок у певному виді спорту, тому вони проводилися у формі тренувань. Відповідно, основними методами, які використовувалися при проведенні цієї форми навчання, стали методи тренування: рівномірний, змінний, повторювання, ігровий, змагальний, коловий. Додаткові заняття організовувалися для студентів, які не в змозі були підготуватися до складання залікових норм та вимог навчальної програми на практичних уроках і факультативах. Проводилися такі заняття під безпосереднім керівництвом викладача. На даному етапі виявлено зміни у формах контрольних занять. Підсумковий контроль почав проводитися тільки у формі заліку.

Використання структурно-функціонального методу дало можливість виявити, що в позанавчальному процесі замість гуртків, орієнтованих на загальну і військову фізичну підготовку та складання норм ГПО, створювалися секції. Робота секцій будувалася відповідно до видів спорту, за методами

тренувального заняття і передбачала досягнення максимальних результатів. З переходом на спортизацію фізичного виховання студентської молоді у 50-х рр., змінився і зміст такої форми позанавчальної роботи, як змагання. Встановлено, що вони стали проводитися за видами спорту. Почалося регулярне проведення спартакіад педагогічних інститутів України. З 50-х рр. набував поширення у педагогічних ВНЗ і такий вид позанавчальної роботи з фізичного виховання як агітаційно-пропагандистські заходи, пов'язані з популяризацією фізичної культури та спорту у молодіжному середовищі. До форм агітаційно-пропагандистських заходів належали спортивні свята, фестивалі, наочна інформація про спортивне життя, шефська допомога в організації фізичного виховання загальноосвітнім школам та іншим установам.

Виявлено зміни у кадровому забезпеченні досліджуваного процесу. З'ясовано, що кафедри військово-фізкультурної підготовки було реорганізовано у кафедри (якщо кількість викладачів була більше 5) або курси (менше 5 штатних посад) фізичного виховання. Значно поліпшилася якість викладацького складу. За даними Міністерства освіти УРСР на середину 50-х рр. у педагогічних ВНЗ працювало 250 викладачів фізичного виховання, з них 245 – мали вищу освіту. Такі якісні зміни уможливили успішне розгортання методичної роботи. У практику методичної роботи кафедр було запроваджено складання навчальних та робочих планів, планів спортивно-масових заходів, розробку положень про змагання та всієї необхідної документації із фізкультурно-спортивної роботи. Під керівництвом викладачів кафедр фізичного виховання формувався студентський спортивний актив, велася підготовка громадських інструкторів та суддів. Завдяки активній роботі кафедр фізичного виховання розпочалося створення інститутських спортивно-оздоровчих таборів. Організація їх життєдіяльності базувалася на засадах самодіяльності та ініціативи студентів, що сприяло формуванню в них навичок, необхідних для майбутньої вчительської професії.

Аргументовано, що на третьому етапі (1959–1984 рр.) у навчальному процесі здійснювалися спроби поліпшити структуру та методи проведення уроків з метою подолання формалізму в їх організації та досягнення найбільш раціональної щільності фізичних навантажень. Збільшувалася кількість факультативів за видами спорту. Згідно з документами Міністерства освіти УРСР, найбільших успіхів у використанні передових форм і методів фізичного виховання досягли викладачі Одеського, Київського, Харківського, Бердянського, Вінницького педагогічних ВНЗ.

Визначено, що у позанавчальній роботі основною формою фізичного виховання та спортивної підготовки залишалися спортивні секції. Педагогічні інститути намагалися найбільш повно забезпечити запити студентів щодо їх спортивного удосконалення. Виявлено, що в педагогічних ВНЗ працювали спортивні секції більш ніж із 30 видів спорту. Найбільш масштабними офіційними змаганнями залишалися спартакіади педагогічних інститутів України. Із 70-х рр. почали проводитися спартакіади спортивних клубів педагогічних інститутів України із зимових видів спорту. На даному етапі почали упроваджуватися нові

форми позанавчальної роботи – самостійні заняття фізичною культурою, ранкова гімнастика та фізкультурні паузи під час занять.

Аналіз архівних джерел дозволив констатувати, що попри кількісне збільшення штату кафедр фізичного виховання, відсоток викладачів з вченими званнями та науковими ступенями залишався дуже низьким. У зв'язку з низькою якістю викладацького складу до «Положення про кафедри вищих навчальних закладів СРСР» було уведено норму, згідно з якою кафедра фізичного виховання могла бути створена і за відсутності осіб з науковими ступенями і званнями. Для поліпшення науково-методичної підготовки викладачів фізичного виховання здійснювався ряд заходів (створювалися міжвузівські комісії з фізичного виховання, проводилися республіканські семінари, для ознайомлення з передовим досвідом надавалися відрядження до ВНЗ України та СРСР).

Доведено, що не маючи достатньої державної підтримки, кафедри фізичного виховання разом зі спортивними клубами педагогічних інститутів, стали організаторами самодіяльного будівництва спортивних об'єктів. За даними Міністерства освіти УРСР, особливих успіхів у цьому досягли викладачі та студенти Вінницького, Кримського, Черкаського, Кам'янець-Подільського, Одеського педагогічних інститутів.

На четвертому етапі (1985–1991 рр.) у навчальному процесі продовжували використовуватися обов'язкові, контрольні, факультативні та додаткові види занять. Найбільших змін зазнавала лекційна форма навчання завдяки вдосконаленню методики подання матеріалу та урізноманітненню тематики лекцій. У позанавчальній роботі продовжувала збільшуватися кількість спортивних секцій за рахунок популярних серед молоді видів фізичного удосконалення (східні єдиноборства, аеробіка, атлетична гімнастика та ін.). Починають формуватися фізкультурно-оздоровчі групи, що діяли на принципах самоокупності.

Показано, що головною кадровою проблемою кафедр фізичного виховання залишалася відсутність фахівців вищої кваліфікації. Разом з тим, наприкінці 80-х рр. зростає кількість викладачів фізичного виховання з вченими званнями та науковими ступенями (Л. Айунц, М. Балан, С. Кічук, Б. Мирончук та ін.), проте більшість працівників цих кафедр не готувалася до складання іспитів з кандидатського мінімуму, не працювала над дисертаціями. Встановлено, що не вдалося налагодити кафедрам фізичного виховання і належну наукову роботу студентів. У багатьох педагогічних ВНЗ наявні матеріальні умови не забезпечували якісного виконання програмного матеріалу та не сприяли зростанню спортивної майстерності студентів нефізкультурних спеціальностей.

Застосування структурно-функціонального методу дало можливість з'ясувати, що розвитку організаційних основ, кадрового, науково-методичного, матеріального забезпечення фізичного виховання та спорту у педагогічних ВНЗ протягом досліджуваного періоду були властиві такі тенденції: 1) збільшення та вдосконалення видів, форм і методів фізичного виховання та спортивної підготовки студентів; 2) зростання інтересу молоді як до традиційних, так і до

нових видів спорту; 3) перетворення кафедр фізичного виховання педагогічних ВНЗ на основний структурний підрозділ, що забезпечував організацію навчальної, методичної, наукової, фізкультурно-масової та спортивної роботи; 4) відставання матеріально-технічної бази від актуальних потреб фізичного виховання та спорту у педагогічних ВНЗ.

Отже, вивчення видів, форм, методів навчальної та позанавчальної роботи, діяльності кафедр фізичного виховання, дало можливість встановити особливості розвитку організаційних засад, кадрового, науково-методичного та матеріального забезпечення фізичного виховання і спорту у педагогічних ВНЗ України досліджуваного періоду.

Проведене дослідження дало змогу дійти таких **висновків**:

1. Характеристика історіографічної бази дисертації дозволила структурувати її за тематичним і хронологічним підходом. Констатовано, що незважаючи на широке охоплення питань, присвячених історії фізичного виховання та спорту у системі освіти, ряд із них продовжують залишатися за межами інтересів дослідників. Проблема розвитку фізичного виховання та спорту у вищих педагогічних навчальних закладах України в другій половині ХХ ст. не стала предметом системної праці. Цілісна характеристика джерельної бази дозволила забезпечити повноту, репрезентативність та достатність матеріалів для об'єктивної реконструкції розвитку фізичного виховання та спортивної підготовки студентів нефізкультурних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів України у 1944–1991 рр.

На основі визначених критеріїв та в залежності від прикладного спрямування, виокремлено етапи розвитку фізичного виховання та спорту у вищих педагогічних навчальних закладах України протягом 1944–1991 рр.: перший (1944–1947 рр.) – військової фізичної підготовки, спрямованої на оволодіння та вдосконалення військово-прикладними руховими навичками; другий (1948–1958 рр.) – спортивної підготовки, спрямованої на спеціалізацію студентів за видами спорту з метою підвищення їх спортивної майстерності, досягнення високих спортивних результатів; третій (1959–1984 рр.) – загальної фізичної підготовки, спрямованої на оздоровлення, освіти, спортивне удосконалення та професійно-прикладну фізичну підготовку; четвертий (1985–1991 рр.) – оздоровчо-орієнтованої фізичної підготовки, спрямованої на збереження, зміцнення і покращення стану здоров'я студентів.

Запропонована періодизація слугувала підставою для з'ясування особливостей розвитку фізичного виховання та спорту у вищих педагогічних навчальних закладах України протягом 1944–1991 рр.

2. Висвітлення сутності фізичного виховання і спорту в системі вищої освіти як науково-педагогічної проблеми дало можливість встановити рівень розробленості теоретичних і практичних засад досліджуваного явища, виявити, які саме питання фізичної культури в різні роки викликали найбільший інтерес серед науковців. Виокремлено та схарактеризовано напрями дослідження фізичного виховання та спорту в системі вищої освіти. З'ясовано особливості відображення у аналізованих джерелах з теорії та методики фізичного

виховання і спорту в системі вищої освіти проблем фізичного виховання майбутніх педагогів.

Схарактеризовано підходи науково-педагогічної спільноти до визначення ключових понять дослідження. Сформульовано власне трактування поняття «розвиток фізичного виховання та спорту у вищих педагогічних навчальних закладах».

3. Визначено особливості розвитку нормативно-правової бази фізичного виховання. Встановлено, що вона характеризувалася системною цілісністю, правові акти різних рівнів взаємодоповнювали один одного. Такий стан справ був характерним для надцентралізованих держав, до яких відносився і СРСР. Показано, що нормативна база фізичного виховання була орієнтована, в першу чергу, на стратегічні ідеологічні цілі радянського режиму, а тому не здатна була своєчасно реагувати на зміни в суспільних запитах, не завжди відповідала потребам молоді. В умовах існуючої адміністративно-бюрократичної системи, малоєфективної економіки прийняті рішення здебільшого не втілювалися в життя повною мірою. Нормативно правові документи визначали загальні принципи фізичного виховання студентів, які діяли на кожному з виокремлених у дослідженні етапів.

Носіями змісту фізичного виховання у педагогічних ВНЗ були єдині навчальні програми, які розроблялися виключно у Москві і носили обов'язковий характер для усіх ВНЗ СРСР. Навчальні програми постійно вдосконалювалися виходячи із суспільно-політичних, соціально-економічних та освітніх обставин. Під їх впливом нові програми вступали в дію у 1948, 1953, 1956, 1963, 1975, 1987 та 1989 рр. Виявлено, що зміст фізичного виховання у педагогічних ВНЗ диференціювався за компонентами (теоретична та практична частини), спрямуванням фізичної підготовки (військова, загально-фізична, освітньо-оздоровча, спортивна, професійно-прикладна), рівнем фізичного навантаження (відповідно до чоловічої та жіночої статі, стану здоров'я, фізичної підготовки, спортивної кваліфікації). Кожен з указаних елементів змісту мав свої відмінні особливості у редакціях програм в залежності від державних завдань, які ставилися перед фізкультурною галуззю.

Структура фізичного виховання студентів нефізкультурних спеціальностей педагогічних інститутів знайшла відображення у навчальних планах. Протягом досліджуваного періоду змінювався обсяг обов'язкових та факультативних занять з метою знаходження найбільш оптимального вирішення завдань оздоровчої, загально-фізичної, спортивної та професійно-прикладної підготовки. Тривало уточнення переліку нормативів та вимог до їх виконання.

4. Виявлено зміни в організації навчальної роботи з фізичного виховання студентів нефізкультурних спеціальностей у педагогічних ВНЗ України, які полягали у появі нових видів занять – до обов'язкових і контрольних додалися факультативні та додаткові. Для боротьби з формалізмом перебудовувалися традиційні форми навчання (урок-лекція, урок-практичне заняття), широкого розповсюдження набували форми контролю (змагання, залікові вправи) та форми додаткових занять (індивідуальні та групові тренування). Застосовувалися

організаційні (індивідуальний, груповий, фронтальний) та тренувальні (рівномірний, змінний, повторювання, ігровий, змагальний, коловий) методи, які сприяли досягненню найбільш раціональної щільності фізичних навантажень.

З'ясовано, що до форм позанавчальної фізкультурної діяльності належали такі: тренування студентів у спортивних гуртках і секціях, самостійні заняття, відпочинок у спортивно-оздоровчих таборах; спортивні змагання, фізичні вправи у режимі дня; участь у агітаційно-пропагандистських заходах з популяризації фізичної культури. Доведено, що навчальний процес було орієнтовано, перш за все, на вирішення освітніх та оздоровчих завдань, а позанавчальна фізкультурна робота мала своїм пріоритетом спортивні завдання. Така відмінність позначалася на формах і методах організації позанавчальної фізкультурної та спортивної роботи, дозволяла урізноманітнювати арсенал рухової активності, формувати морально-вольові якості.

5. Схарактеризовано діяльність кафедр фізичного виховання щодо кадрового, науково-методичного та матеріального забезпечення фізичного виховання і спортивної підготовки студентів нефізкультурних спеціальностей педагогічних ВНЗ України у 1944–1991 рр. Встановлено, що протягом досліджуваного періоду кафедри фізичного виховання педагогічних ВНЗ перетворилися на основний структурний підрозділ по забезпеченню фізичного виховання та спортивної підготовки студентів. Доведено, що кафедрам вдалося успішно розгорнути навчально-виховну, методичну, фізкультурно-масову роботу, відбувалося зростання кількісного та якісного складу кафедр. Поряд з цим значна частина викладачів ухилялася від проведення наукових досліджень. Недостатньо була поставлена на кафедрах фізичного виховання і робота по залученню студентів до наукових досліджень. Аргументовано, що завдяки зусиллям викладачів здійснювалося поліпшення умов фізичного виховання та спорту шляхом самодіяльного будівництва. Незважаючи на певні успіхи, спортивна база в багатьох педагогічних інститутах не могла забезпечувати якісного виконання програмного матеріалу та сприяти зростанню спортивної майстерності студентів нефізкультурних спеціальностей.

Встановлено, що до важливих здобутків досліджуваного періоду в галузі фізичного виховання студентської молоді, які є актуальними і в наш час, відносяться такі: постійна увага держави до спорту та фізичного розвитку підростаючого покоління; поліпшення матеріально-спортивної бази; удосконалення форм і методів проведення занять; намагання досягнути масовості та всеохопності у залученні студентів до фізичних вправ; якнайширша пропаганда та популяризація в суспільстві спорту, фізичної культури та здорового способу життя.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів поставленої проблеми. Подальшого вивчення потребують питання взаємозв'язку змісту фізичного виховання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах; діяльності спортивних клубів педагогічних інститутів; використання учителями у своїй практичній роботі набутих у педагогічних інститутах знань і умінь з фізичного виховання і спорту.

Основні результати дослідження висвітлено в таких працях автора

1. Євтушенко, Є. Г. (2015). Комплекс ГПО у змісті фізичного виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів України (1944–1991 рр.). *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*, 52, 50–53.
2. Євтушенко, Є. Г. (2015). Навчальна та спортивно-оздоровча діяльність кафедр фізичного виховання педагогічних ВНЗ України у 1944–1991 рр. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 7 (51), 409–415.
3. Євтушенко, Є. Г. (2016). Розвиток змісту та структури фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах України у 1944–1991 рр. *Педагогіка вищої та середньої школи*, 47, 230–236.
4. Євтушенко, Є. Г. (2016). Нормативно-правова база фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст.). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4 (58), 3–11.
5. Євтушенко, Є. Г. (2016). Позанавчальна фізкультурна діяльність у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина 40-х – 80-і рр. ХХ ст.). *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*, 54, 111–114.
6. Євтушенко, Є. Г. (2016). Організація навчального процесу з фізичного виховання у педагогічних інститутах України (друга половина 40 – 80-ті рр. ХХ ст.). *Педагогічні науки*, 66-67, 203–209.
7. Yevtushenko, Y. (2016). Physical education development stages at higher educational institutions of Ukraine (in 1945–1991). *Středoevropský věstník pro vědu a výzkum*, 19-2 (33), 72–77.
8. Євтушенко, Є. Г. (2017). Види та структура обов'язкових навчальних занять з фізичного виховання у педагогічних інститутах України (друга половина 40-х – 80-ті рр. ХХ ст.). *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, V (50), Issue: 111, 59-62.
9. Євтушенко, Є. Г. (2015). Форми підвищення кваліфікації викладачів кафедр фізичного виховання вищих педагогічних навчальних закладів України (50-60-ті рр. ХХ ст.). *Актуальні питання освіти і науки: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції*. Харків, 68–72.
10. Євтушенко, Є. Г. (2015). Професійно-прикладна фізична підготовка студентів вищих педагогічних навчальних закладів України (60-80-ті рр. ХХ ст.). *Сучасна освіта і наука в Україні: традиції та інновації: матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції*. Одеса, 10–12.
11. Євтушенко, Є. Г. (2015). Спортизація змісту фізичного виховання у педагогічних вузах України (друга половина 40-х – перша половина 80-х рр. ХХ ст.). *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку: матеріали XVII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*, 17. Переяслав-Хмельницький, 107–109.
12. Євтушенко, Є. Г. (2016). Фізичне виховання у Сумському державному педагогічному інституті (друга половина 40-х – 50-ті рр. ХХ ст.). *Історико-краєзнавчі дослідження та інновації: матеріали II Міжнародної наукової конференції*, 1. Суми, 82–86.

Євтушенко Є. Г. Розвиток фізичного виховання та спорту у вищих педагогічних навчальних закладах України (1944–1991 рр.) – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. – Суми, 2018.

Дисертація є першим у вітчизняній історико-педагогічній науці цілісним дослідженням розвитку фізичного виховання та спортивної підготовки студентів нефізкультурних спеціальностей у вищих педагогічних навчальних закладах України у 1944–1991 рр. Схарактеризовано історіографію, джерельну базу та виокремлено етапи розвитку досліджуваного явища. Висвітлено сутність фізичного виховання і спорту в системі вищої освіти як науково-педагогічної проблеми. Визначено особливості розвитку нормативно-правових, структурних та змістових засад фізичного виховання студентів у вищих педагогічних навчальних закладах України у 1944–1991 рр. Виявлено зміни в організації навчальної та позанавчальної роботи з фізичного виховання і спортивної підготовки студентів нефізкультурних спеціальностей у педагогічних ВНЗ України у досліджуваний період. Схарактеризовано діяльність кафедр фізичного виховання щодо кадрового, науково-методичного та матеріального забезпечення фізичного виховання і спортивної підготовки студентів нефізкультурних спеціальностей педагогічних ВНЗ України у 1944–1991 рр.

Ключові слова: фізичне виховання студентів нефізкультурних спеціальностей, спорт, фізична підготовка, фізична культура, вищі педагогічні навчальні заклади України, розвиток.

Евтушенко Е. Г. Развитие физического воспитания и спорта в высших педагогических учебных заведениях Украины (1944–1991 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Сумской государственной педагогической университет имени А. С. Макаренка. – Сумы, 2018.

Диссертация является первым в отечественной историко-педагогической науке целостным исследованием развития физического воспитания и спортивной подготовки студентов нефизкультурных специальностей в высших педагогических учебных заведениях Украины в 1944–1991 гг. Охарактеризованы историография, база источников и выделены этапы развития изучаемого явления. Освещена сущность физического воспитания и спорта в системе высшего образования как научно-педагогической проблемы. Определены особенности развития нормативно-правовых, структурных и содержательных основ физического воспитания студентов в высших педагогических учебных заведениях Украины в 1944–1991 гг. Выявлены изменения в организации учебной и внеучебной работы по физическому воспитанию и спортивной подготовке студентов нефизкультурных специальностей в педагогических вузах Украины в исследуемый период. Охарактеризована деятельность кафедр физического воспитания по кадровому, научно-методическому и материальному обеспечению

физического воспитания и спортивной подготовке студентов нефизкультурных специальностей педагогических вузов Украины в 1944–1991 гг.

Ключевые слова: физическое воспитание студентов нефизкультурных специальностей, спорт, физическая подготовка, физическая культура, высшие педагогические учебные заведения Украины, развитие.

Yevtushenko Y. G. Development of Physical Education and Sport in Higher Pedagogical Educational Institutions of Ukraine (1944–1991) – The manuscript.

Thesis for Candidate of Pedagogical Sciences degree in specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. – Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. – Sumy, 2018.

This thesis is devoted to the study of physical education development and students' sports training of non-sports specialties in higher pedagogical educational institutions of Ukraine in 1944–1991. The thesis offers the systematized historiographical and source base. The stages of physical education and sports development in higher educational institutions of Ukraine in the study period are reasoned: the first period 1944–1947 – military physical training; the second period 1948–1958 – sports physical training; the third period 1959–1984 – general physical training; the fourth period 1985–1991 – health-oriented physical training. The essence of physical education and sport in the system of higher education as a scientific and pedagogical problem is determined; the groups of scientific literature are singled out and characterized in accordance with the study of physical education and sports in the system of higher education. It was proved in the thesis that in the singled out groups of works the specificity of the physical education of the future teachers was realized due to the analysis of those skills and qualities which are necessary for the professional activity (in particular, such organization and instruction skills as drawing up a plan of sports-and-recreational activity; preparing students to participate in competitions for the championship of the class and school; conducting physical education and recreation activities in the school day schedule; control of the hygienic condition of the premises and the posture of children; healthy lifestyle popularization among students and parents). The process of normative legal principles formation, structural and content priorities of educational and extracurricular work on physical education and sport in higher educational institutions of Ukraine are grounded in the study period. The organization of educational and extracurricular work on physical education and sports in pedagogical educational institutions of Ukraine has been described. An analytical review of the physical education departments activities has been conducted. The prospects of using the achievements of physical education and sports training of students in higher pedagogical educational institutions of Ukraine of the studied period in modern conditions are outlined.

Key words: students' physical education of non-sports specialties, sports, physical training, physical culture, higher pedagogical educational institutions of Ukraine, development.

Підписано до друку 19.03.2018 р. Формат 60x90/16. Гарн. News Times.
Друк ризогр. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим.

Надруковано в редакційно-видавничому відділі
СумДПУ імені А. С. Макаренка

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87.

